IRFAN
AKADEMIYASI
ILM · TA'LIM · TARAQQIYOT

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

ZAMONAVIY FILOLOGIYA VA TIL TA'LIMI

NAZARIYA, AMALIYOT VA INNOVATSION YECHIMLAR

NOYABR

TOSHKENT
O'ZBEKISTON

KONTSEPTUAL METAFORA VA METONIMIYANING HAZIL YARATISHDAGI O'RNI: UCH TIL MATERIALIDA QIYOSIY TAHLIL

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi p.f.f.d
Baydjanova Iroda Abdullayevna

https://doi.org/10.5281/zenodo.24143092

Kontseptual metafora va metonimiya kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalari bo'lib, ular hazil-mutoyiba hosil qilish mexanizmlarida muhim rol o'ynaydi. G.Lakoff va M.Johnsonning kontseptual metafora nazariyasiga ko'ra, metafora nafaqat til hodisasi, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmi hisoblanadi. Mazkur tezisda kontseptual metafora va metonimiyaning hazil yaratishdagi roli G'afur G'ulomning "Shum bola" asari va uning ingliz hamda rus tilidagi tarjimalari misolida qiyosiy tahlil qilinadi.

Kontseptual metafora - bu bir tushuncha (maqsad domeni) ni boshqa tushuncha (manba domeni) orqali idrok etish va tushunish usuli. Masalan, HAYOT - BU SAYOHAT metaforasi hayotni sayohat terminlari orqali tushunish imkonini beradi: maqsadga erishish, to'siqlarni yengish, yo'l tanlash va h.k. Hazilda metafora ikki domen orasidagi kutilmagan bog'lanish orqali komik effekt hosil qiladi. Bola tafakkuriga xos xususiyat shundaki, bola hali metaforalarni to'liq o'zlashtirmagan va ularni so'zma-so'z tushunishi mumkin - bu hazil manbai bo'lib xizmat qiladi.

"Shum bola" asarida kontseptual metaforalar hazil yaratishda faol ishtirok etadi. Asarning bosh qahramoni - bola - kattalar tilida ishlatiladigan metaforik iboralarni so'zma-so'z tushunadi va bu kutilmagan interpretatsiya komik vaziyat yaratadi. Masalan, "ko'z tegdi" iborasini bola haqiqatan ham ko'z jismoniy jihatdan biror narsaga tegganini anglatadi deb tushunishi mumkin. Bunday metafora "demetaforizatsiyasi" hazilning kuchli vositasi hisoblanadi.

Metonimiya - bu bir tushunchani u bilan bog'liq boshqa tushuncha orqali ifodalash usuli. Masalan, QISM - BUTUN metonimiyasi ("bosh" o'rniga "odam"), IDISH - MAZMUN metonimiyasi ("bir piyola choy" - piyoladagi choy) va h.k. Metonimiya ham hazil yaratishda

ishlatiladi. Metonimik aloqaning kutilmagan interpretatsiyasi yoki metonimiyaning so'zma-so'z tushunilishi hazil effektini hosil qiladi. "Shum bola" asarida metonimik hazillar ham keng uchraydi.

O'zbek tilida kontseptual metaforalar milliy-madaniy xususiyatlarga ega. O'zbek tafakkurida oila, mehmonnavozlik, hurmat-izzat kabi tushunchalar bilan bog'liq metaforalar alohida ahamiyatga ega. Masalan, HURMAT - BU YUKSAKLIK metaforasi ("hurmatni baland tutmoq", "hurmatni yerga urmoq") o'zbek madaniyatida chuqur ildiz otgan. "Shum bola" asarida bunday madaniy spetsifik metaforalar hazil manbai sifatida ishlatiladi.

Ingliz tilida kontseptual metaforalar o'zbek tilidagidan farq qiladi. Ba'zi metaforalar universal xarakterga ega va har ikkala tilda ham mavjud (masalan, VAQT - BU PUL), ammo ko'pchilik metaforalar madaniy spetsifik. Ingliz tilida individual erkinlik, shaxsiy hudud, vaqtga bo'lgan munosabat bilan bog'liq metaforalar ko'proq ishlatiladi. "Shum bola" asarini ingliz tiliga tarjima qilishda o'zbek metaforalarini ingliz ekvivalentlari bilan almashtirish yoki ularni tushuntirish kerak bo'ladi.

Rus tilida kontseptual metaforalar o'zbek tiliga ko'proq yaqin. Rus va o'zbek madaniyatlarining uzoq tarixiy aloqalari tufayli ba'zi metaforik modellar o'xshash. Masalan, oilaviy munosabatlar, mehmonnavozlik, do'stlik bilan bog'liq metaforalar har ikkala tilda ham mavjud. Bu yaqinlik "Shum bola" asarining rus tiliga tarjimasida metaforik hazillarni saqlashni osonlashtiradi.

Metaforik hazillarni tarjima qilishda bir nechta muammo paydo bo'ladi. Birinchi muammo - metafora universalligi va spesifikligi. Agar metafora universal bo'lsa (masalan, HAYOT - BU SAYOHAT), uni tarjima qilish nisbatan oson. Ammo agar metafora madaniy spetsifik bo'lsa, tarjimon ekvivalent metafora topishi yoki metaforani tushuntirishi kerak. Ikkinchi muammo - metaforik hazilning mexanizmi. Agar hazil metaforaning so'zma-so'z tushunilishiga asoslangan bo'lsa, maqsad tilda ham o'xshash metafora mavjud bo'lishi kerak.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, uchala tilda ham kontseptual metafora va metonimiya hazil yaratishning muhim vositalari hisoblanadi. Ammo har bir tilda ularning qo'llanilish xususiyatlari farq qiladi. O'zbek tilida metaforalar ko'pincha oila, jamoa, an'analar bilan bog'liq. Ingliz tilida metaforalar ko'proq individual, shaxsiy soha bilan bog'liq. Rus tilida

metaforalar har ikkala yo'nalishda ham keng tarqalgan.

Metaforik hazillarning tarjima strategiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: to'g'ridan-to'g'ri tarjima (metafora har ikkala tilda ham mavjud hollarda), metafora almashtirish (o'zbek metaforasini maqsad tildagi funksional ekvivalent metafora bilan almashtirish), metafora eksplikatsiyasi (metaforaning mazmunini ochib berish), metafora kompensatsiyasi (asl matndagi metaforik hazilni boshqa turdagi hazil bilan almashtirish). Har bir strategiyaning o'z afzalliklari va kamchiliklari mavjud.

Metonimik hazillarning tarjimasi ham o'ziga xos qiyinchiliklarga ega. Metonimiya ko'pincha madaniy kontekstga bog'liq. Masalan, o'zbek madaniyatida "chopon" kiygan odam - bu hurmatli odam, oqsoqol degan metonimik aloqa mavjud. Bu metonimiya ingliz yoki rus madaniyatida mavjud emas, shuning uchun u bilan bog'liq hazilni tarjima qilish qiyin. Tarjimon metonimiyani tushuntirishi yoki boshqa metonimiya bilan almashtirishi kerak.

"Shum bola" asaridagi metaforik va metonimik hazillarning tarjimalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ingliz tiliga tarjimada ko'proq eksplikatsiya va almashtirish strategiyalari qo'llanilgan. Rus tiliga tarjimada esa ko'proq to'g'ridan-to'g'ri tarjima imkoniyatlari mavjud bo'lgan. Bu farq ikkala tilning o'zbek tiliga madaniy va tipologik yaqinlik darajasi bilan izohlanadi.

Xulosa qilib aytganda, kontseptual metafora va metonimiya hazil-mutoyiba hosil qilishning muhim kognitiv mexanizmlari hisoblanadi. "Shum bola" asarida bu mexanizmlar keng qo'llanilgan. Uchala tilni qiyosiy tahlil qilish metaforik va metonimik hazillarning universal va madaniy spetsifik jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Tarjimada metaforik hazillarni saqlash uchun turli strategiyalardan foydalanish kerak va tarjimon har bir holda eng mos strategiyani tanlashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

2. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford: OUP, 2010. – 375 p.

3. Barcelona A. (ed.). Metaphor and Metonymy at the Crossroads. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2000. – 356 p.

4. G'afur G'ulom. Shum bola. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2015. – 224 b.

5. Будаев Э.В., Чудинов А.П. Метафора в политическом интердискурсе. – Екатеринбург: УрГПУ, 2006. – 215 с.

6. Gibbs R.W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. – Cambridge: CUP, 1994. – 527 p.

7. Rahimov U. O'zbek tili metaforasi. – Toshkent: Fan, 2000. – 176 b.

8. Panther K.-U., Radden G. (eds.). Metonymy in Language and Thought. – Amsterdam: John Benjamins, 1999. – 423 p.

9. Schäffner C. (ed.). Translation and Norms. – Clevedon: Multilingual Matters, 1999. – 168 p.

10. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-32.